

Konec evropského izolacionismu

Po pádu Říše západořímské v roce 476 po Kristu je Evropa na čas vrácena civilizačně téměř na prehistorickou úroveň a styky se středisky asijských kultur jsou přerušeny. Nová etnika usazená v Evropě po procesu „stěhování národů“ přijímají křesťanství a budují svébytnou středověkou civilizaci, jejíž nejen vojenský, ale i intelektuální střet s vyspělejším světem Arabů v době reconquisty a křížových výprav ukazuje, že mezi léty 1000 až 1200 našeho letopočtu je Západ opět připraven být rovnoprávnějším partnerem a konkurentem ostatních euroasijských civilizací. Přesto je středověká Evropa považována za uzavřený kulturní celek, jehož zeměpisné znalosti zdaleka nedosahovaly rozhledu antiky. Situace se mění ve 13. století. Paradoxně umožnili Evropanovi objevit vzdálených horizontů bojovní kočovníci z odlehlých středoasijských stepí, *Mongolové*.

Po roce 1200 našeho letopočtu existovaly na euroasijském kontinentu čtyři hlavní civilizace.

1. Ve východní Asii se rozkládala mohutná *Čína*, „říše středu“, která v jihovýchodní Asii sousedila s hinduistickou Khmerskou říší.
2. *Hinduistická civilizace* zabírala celý indický subkontinent a v povodí Gangy a Indu se stýkala s nejrozsáhlejším kulturním celkem té doby,
3. *civilizací islámu*, která se rozprostírala na západ přes Persii, Přední východ, Malou Asii, severní Afriku až po Atlantik a Pyrenejský poloostrov.
4. Tradiční rival muslimů, *křesťanská civilizace*, vedená Římem a Byzancí, obsadila Evropu od Atlantiku po Kyjev a Novgorod.

Mongolské kmeny kočující ve střední Asii podél řeky Onon sjednotil před rokem 1206 Temudžin (Čingischán). Během několika let obsadil Temudžin severní Čínu. včetně Pekingu. Díky čínskému vlivu si Mongolové osvojili mnohé administrativní a obchodní dovednosti. Následovala expanze západním směrem a mezi rokem 1219 až 1220 Mongolové zabírají dnešní Afganistán, střední Asii a část Iránu, odkud pronikají do jihoruských stepí. Roku 1227 Temudžin umírá a Temudžinův nástupce, chán Ogedej, pokračuje ve výbojích. V roce 1241 Mongolové dorazili až do střední Evropy. Koncem padesátých let třináctého století byl poražen bagdáský kalifát a dobyt Bagdád. Po podmanění zbytku jižní Číny chánem Kublajem v 70. letech 13. století byla mongolská říše největší mocností tehdejšího světa, rozkládající se od Čínského moře po Černé moře a východní Středomoří.

Velká část Asie byla sjednocena pod jednou správou a zákonem, který můžeme nazvat *pax mongolica*. Mongolové byli animisté a měli drsné mravy a zvyky, ale na rozdíl od Arabů nebo i středověkých křesťanů se militantním způsobem neztotožnili s určitým montoteistickým náboženstvím. Autorita chána zaručovala relativně bezpečný pohyb po obrovském území říše mezi Evropou a východní Asii pro všechny obchodníky a cestovatele bez ohledu na vyznání. Jak napsal středoasijský kronikář Abul-Gházi Bahadúr Chán: „Mladá panna nesoucí na hlavě zlatý podnos mohla projít pokojně od východu na západ, od břehů Tichého oceánu až k pobřeží omývanému Středozemním mořem, aniž byla kýmkoliv sebe-méně obtěžována.“ Mongolská vláda umožnila Evropanům navštívit Čínu a blíže se seznámit s její rafinovanou, tisíciletou kulturou.

Jako příklad otřesu Evropana a jeho fascinace Východem, pramenících z přímého kontaktu s dosud nedostupnou čínskou kulturou, můžeme uvést cestopis *Milión* benátského kupce *Mařen Póla* (1254 -1324), který pobýval v Číně ve službách chána Kublaje v letech 1271 až 1295. Kniha, vyprávějící o fantastickém a neznámém světě, zaznamenala v Evropě nesmírný ohlas.

Toto „nadzdvihnutí opony“ trvalo krátce, ve 14. století se mongolská říše rozpadá a anarchie a války znemožňují další intenzivnější styky mezi Západem a Východem. Evropa je navíc zachváčena morem, „černou smrtí“, která byla asi na kontinent zavlečena v důsledku zvýšení obchodních kontaktů s odlehlými oblastmi Asie. V polovině 14. století umírá na morovou epidemii třetina Evropanů a společnost pozdního středověku je ponořena do hluboké sociální i duchovní krize, ústící v nový izolacionismus. Sen o daleké civilizaci, jejíž bohatství a moc překračují veškerá evropská měřítka, přetrvával a byl hnacím motivem prvních španělských a portugalských mořeplavců.

Až do počátku 15. století bylo klíčem k velmocenskému postavení a bohatství v Eurasii ovládnutí karavanních cest protínajících rozsáhlé pouště a stepi centrální Asie. Kontrola nad těmito vnitrozemskými „moři“, křižovanými „koráby pouště“, a zejména nad nezbytnými „pouštními ostrovy“ - oázami zajišťovala hegemonii postupně Peršanům, Parthům, Arabům i Mongolům. Za těchto podmínek představovalo ovládnutí moří Evropy radikální inovaci, která zvrátila dosavadní poměr sil. Novověkou převahu západní civilizace nad tradičními asijskými kulturami lze též přisoudit tomuto strategickému vítězství „mořských cest“ nad karavanními stezkami.

Několik desetiletí před Evropou zahájila významnou, ale krátkodobou zámořskou expanzi i čínská dynastie Ming (1368-1644), vyznačující se ve svém počátku velkorysou velmocenskou politikou i sociálním inženýrstvím. Císař *Jung-le* (1403-1424) inicioval několik expedic, při kterých čínské námořnictvo, používající kompas a schopné přepravit až třicet tisíc mužů, vplulo do Perského zálivu a Rudého moře a dosáhlo pobřeží východní Afriky. Po roce 1433 je však vydán dekret zakazující plavby do zahraničí, který obnovil izolacionistickou politiku. Navíc je Čína znovu vystavena nebezpečným útokům mongolských Ojratů.

V roce 1453 turecké vojsko dobylo Cařihrad, nejvýznamnější křesťanské obchodní středisko východního Středomoří s klíčovým významem pro kontakt s Východem. Tím byla značně omezena obchodní výměna například s Indií. V důsledku mocenského vzruchu Osmanské říše začíná koloniální expanze Západu, jejímž původním záměrem bylo nalézt nové, bezpečnější spojení s Indií, případně i s Čínou. V roce 1492 objevil Kryštof Kolumbus ve službách španělského krále nový kontinent západní polokoule - Ameriku. O šest let později obeplul Portugalec Vasco da Gama jižním směrem Afriku a přistál u pobřeží Indie. Roku 1513 Vasco de Balboa překročil Panamskou šíji a jako první Evropan spatřil Tichý oceán. Ve Střední a Jižní Americe se Španělé setkali s posledními archaickými civilizacemi, říšemi *Azteků* a *Inků*, a relativně snadno je vyvrátili. V letech 1519 až 1522 obeplula španělská výprava vedená Portugalcem Fernandem Magaihaesem Zemi a prokázala její kulatý tvar.

Zámořské výpravy Španělů a Portugalců, ke kterým se připojily i jiné národy, způsobily významný intelektuální posun v evropských dějinách. Rozsáhlé racionalistické teologicko - filosofické systémy tomismu, scottismu i neoaugustinismu a zejména tradiční aristotelská fyzika a přírodověda byly konfrontovány s nesmírným množstvím nových empirických dat a poznatků, vyžadujících ustanovení nových vědních oborů.

Antropologické představy pozdního středověku

Pierre d'Ailly, významný teolog první poloviny 15. století, vypráví ve své knize *Imagomundi*, díle inspirujícím evropskou koloniální expanzi, o lidstvu „nedávno objeveném a svrchovaně šťastném, *gens beatissima*, které se skládá z trpaslíků, dlouhožijících tvorů a dokonce i z tvorů bezhlavých“. Ukázalo se, že Evropané nebyli připraveni intelektuálně zvládnout nesmírnou rozmanitost kultur, ras a náboženství, se kterou se setkávali na svých výpravách. Většinou si pomáhali kategoriemi a formami středověké kultury, do kterých vtěsňovali své neobvyklé zážitky. Evropský izolacionismus v 15. a 16. století definitivně končí, ale vědecká

antropologie, kritické zhodnocení kultur, které se ocitly v evropském záběru, vzniká až během následujících několika století.

Mýtus zlatého věku

Studujeme-li zápisy prvních evropských mořeplavců a badatelů, kteří se na pobřeží Ameriky, Afriky a Asie setkávali s domorodými kulturami, zaznamenáme zajímavý fenomén. Myšlení Evropanů je prostupováno nostalgií po ztraceném ráji, vycházející z mýtu o dávném, zmizelém *zlatém věku*.

Tento mýtus má prehistorický původ a setkáváme se s ním i u antických autorů. *Hésiodos*, žijící v 7. století před naším letopočtem, popisuje ve své skladbě *Práce a dni [Erga Kai Hémerai]* život „zlatého pokolení“ následujícím způsobem: „Vládl jim Kronos a žili bez starosti a námahy, jedli jenom žaludy, divoké plody a med, který kapal ze stromů, pili ovčí a kozí mléko, nikdy nezestárli, hodně tancovali a smáli se. Smrt pro ně nebyla horší než spánek. Všichni už odešli, ale jejich duchové žijí dál jako strážci krásných venkovských zákoutí, nosí lidem štěstí a chrání spravedlnost.“ Biblická zpráva o vyhnání z Ráje, ovlivňující středověkou kulturu, má původ v semitské mytologii starého Kanaánu, o které nás informují dochované zápisy z Ugaritu (dnešní Ras Šamra).

Mnozí Evropané se domnívali, že objevení přírodních národů lze ztotožnit se znovunalezením původního rajskeho stavu lidského bytí. Ráj, ztracený pro Západ v dávnověku, se podle nich zachoval v prostředí exotických tropických krajin. Etnografická data a zkušenosti byly deformovány mýtickou vizí reality, která se vynořila z podvědomí středověku. Vzniká koncepce „ušlechtilého divocha“, o kterém italský spisovatel a folklorista *Giuseppe Cocchiara* právem říká: „Předtím, než byl objeven, byl divoch vymyšlen.“ *Pietro Martire* vydává brzo po objevení Ameriky, v roce 1511, spis *Decades de Orbě Novo*, ve kterém srovnává životní podmínky amerických Indiánů s věčnými saturnáliemi [*saturnia regnā*], opěvovanými Vergiliem. *Garcilasso de la Vega* vyzvedává na počátku 17. století stát Inků jako příklad *ideálního státu* a vzor pro Západ. Nezapomínejme též na misijní činnost jezuitského řádu, který se v 17. a 18. století pokusil v prostředí indiánského kmene Guarani na území dnešní Paraguaye o vytvoření dokonalého teokratického státu. Mýtický nostalgický aspekt novověkého evropského myšlení se odráží i v raných utopických představách *Thomase Mora* (1477 - 1535) nebo *Tommase Campanelly* (1568 -1639).

Na příkladu pojmu „přírodní národy“ vidíme, jak idealizace mimoevropských kultur ovlivňovala etnografická bádání a jejich terminologii. Příroda, v jejímž lůně domorodci údajně žijí, byla považována za živel přirozené nevinnosti a rajske harmonie. Civilizace se od tohoto životadárného zdroje oddělila. Paradox spočívá ve skutečnosti, že většina indiánských kmenů, se kterými se mořeplavci setkali například na ostrovech v Karibském moři nebo na pobřeží Venezuely, byli kanibalové a mnozí Evropané si to uvědomovali. *Hans Stades* byl při své výpravě do Nového světa, uskutečněné v letech 1549 až 1555, zajat příslušníky kmene Tupi-naba a později napsal detailní zprávu o jejich kanibalských obřadech. Jiné svědectví přináší Francouz *Jean de Léry*, jehož kniha *L'Histoire dun voyage faiten la terre de Brézil, autrement dite Amérique* vyšla roku 1568 a byla komentována Montaignem. Jak dokládá příklad Pietra Martira, jehož přímé zkušenosti s kanibaly jej neodvrátily od koncepce zlatého věku, v němž žijí přírodní národy, mýtus byl silnější než realita.

Mýtus zlatého věku se projevil zejména v počátcích etnografie a má silný etnocentrický náboj. Evropan se snažil vidět „toho druhého“ ve světle vlastních tradičních představ. V dalším výkladu se seznámíme s pozůstatky mýtu ušlechtilého divocha a zlatého věku v díle osvícence Jean Jacques Rousseaua. Protipólem tohoto „nahodnocení“ domorodých kultur bylo jejich snižování na úroveň zvířat argumentací, že „divoši“ nemají duši. Duše byla totiž považována za základní atribut určující lidství. Na straně obhájců lidských práv

amerických Indiánů v prvních letech kolonizace vystoupil zejména dominikán *Bartolomeo Las Casas*.

Mýtus ztracené moudrosti

Zatímco mýtus zlatého věku měl rozměr synchronní a přenášel mýtus z hlubin věků na současnou kulturu, mýtus ztracené moudrosti se vztahoval k minulosti. Evropská kultura v 16. až 17. století postrádala kritický přístup k historii. Řada správných postřehů se mísila se zcela fantastickými představami. Obecně byly přijímány názory, že dávný svět na počátku lidské rasy vynikal vyšším věděním a moudrostí, než kterými disponuje novověká společnost. Tato původní civilizace byla zničena velkou katastrofou, ale zbytky její tradice byly zachráněny a přechovávány hrstkou „zasvěcených“. Ztracený svět byl často identifikován s Atlantidou, případně se hledal ve střední Asii. *Nicolas Antoine Boulanger* předpokládal, že lidská civilizace byla zničena několikrát za sebou a znovuobnovena těmi, kteří přežili. Poslední pohromou byla biblická potopa, o které se zachovaly zmínky v mytologiích celého světa. Boulanger dává do souvislosti rituální křest vodou s ohlasem této mýtické události.

Jiní badatelé z doby osvícenství se domnívali, že moudrost starého světa je ukryta v nerozluštěných egyptských hieroglyfech. Úspěšný román abbé Terrasona, *Séthos [Histoire ou vie des monumentes: anecdotes de Vancienne Egypte, traduite d' 'un manuscrit grec]* z roku 1731, odkrývá údajná tajemství a mystéria starých Egyptů. Také zednářské rituály byly ztotožňovány s šiframi vedoucími ke znalostem vymřelé civilizace.

Na přelomu devatenáctého a dvacátého století dochází v různých esotericky a hermeticky orientovaných kruzích evropské inteligence k výrazné renesanci mýtu ztracené moudrosti. Můžeme v této souvislosti zmínit zejména dílo *Arthur Machena* (1863-1947), *Dmitrije Sergejeviče Merežkovského* (1866-1941) nebo tajemného *Fulcanelliho*. Francouzský filosof *René Guénon* pozoroval ve dvacátých letech, jak se rozličné novo-pohanské teosofické a hermetické sekty postupně sblížovaly s nacistickou a fašistickou ideologií. Fyzik *Hans Horbiger*, jehož vize inspirovaly Adolfa Hitlera, vypracoval fantastickou kosmogonii spočívající ve vesmírném souboji ohně a ledu. Periodické dopady ledové oběžnice Země na povrch naší planety zničily dávnou, nadřazenou civilizaci obrů a způsobují postupnou, cyklicky se opakující degeneraci lidstva. Po druhé světové válce poskytly laické veřejnosti mohutný impuls k úvahám v duchu mýtu ztracené moudrosti populární knihy typu *Le Matin des Magiciens {Jitro kouzelníků, 1960}* *J. Bergiera* a *L. Pauwelse*.